

zise

Told- og Skatthehistorisk Tidsskrift

Nr. 2

1995

18. årg.

Zise, også skrevet cise og sise, er på ældre dansk den folkelige betegnelse for accise.

Før omkring 1660 omfattede accisen en broget buket af forbrugsafgifter og forhøjelsestold. Herefter betegnelsen accisen officielt kun en havneafgift, mens forbrugsafgifterne benævntes konsumtion. I den folkelige bevisthed hang betegnelsen accise imidlertid fast ved forbrugsafgifterne og anvendtes i vid udstrækning synonymt men konsumtion (jf. »accisebod« i stedet for »konsumtionsbod«).

Medlemsskab af Told- og Skattehistorisk Selskab tegnes ved henvendelse til Told- og Skattehistorisk Selskab, Amaliegade 44, 1256 København K. Kontingentet er 60 kr. årligt for enkeltpersoner, 500 kr. for institutioner og firmaer. Biblioteksabonnement på ZISE koster 60 kr. pr. årgang og tegnes samme steds. ZISE udsendes tre gange årligt med ca. 40 sider pr. hæfte.

ZISE - Told- og Skattehistorisk Tidsskrift, er medlemsblad for Told- og Skattehistorisk Selskab, stiftet den 24. oktober 1977. Bestyrelsen består af følgende medlemmer:

Told- og Skattedirektør Carsten Jarlov (formand)
Fuldmægtig Gunnar Jakobsen (sekretær)
Fuldmægtig Henrik Landt (sekretær)
Funktionschef Karin Christensen, Aalborg (kasserer)
Dr.phil. Anders Monrad Møller (redaktør)
Dr.phil. Henrik Becker-Christensen (næstformand)
Direktør Kaj Elkrog
Ekspeditionssekretær Aage E. Hansen, Padborg
Direktør René Mikkelsen
Regionschef J. Winther Knudsen, Odense

Manuskripter, der ønske optaget i Zise, sendes til redaktøren Anders Monrad Møller, Grønnemose Alle 18, 2400 København NV eller sekretæren Gunnar Jakobsen, Told- og Skattehistorisk Selskab, Amaliegade 44, 1256 København K. Manuskripter bør – om muligt – være maskinskrevne, med stor linieafstand og bred nargen. Tekst indskrevet på diskette er en særdeles velkommen mulighed, men det foreslås i så fald at kontakte redaktøren. Forslag til illustrationer og billedtekster må meget gerne medsendes. Redaktionen påtager sig dog intet ansvar for indsendte manuskripter, og forfatteren bedes derfor beholde en kopi.

ISSN 001 05-8355
Lay-out: Dorthe Falcon Møller
Tryk: Wadmann Bogtryk/offset, Thisted

Kongeågrænsen i dag

af C. A. Nielsen

Den 15. juni er det 75 år siden, Sønderjylland blev forenet med Danmark. Dagen hvor kongerigets sydgrænse rykkede sydpå fra Kongeåen til Skelbækken. En national mindedag, der måske i højere grad retter opmærksomheden mod den nuværende statsgrænse end mod den grænse, der var.

Kongeågrænsen kom jo for vore forældre og bedsteforældre til at stå som den smertelige påmindelse om nederlaget i 1864, og hvad den krig førte med sig. En følelse, der vel den dag i dag lever videre i mange.

Nu er Genforeningen og begivenhederne forud for den imidlertid blevet en del af den historie, kun de få har personlige erindringer om, og i den historie indtager Kongeågrænsen en fremtrædende plads. Ikke alene var den statsgrænse fra 1864 til 1920, men i århundreder før da var Kongeåen skellet mellem Slesvig og Nørrejylland. Den »gamle grænse« har dermed en lang og rig historie, der er en uadskillelig del af den samlede Danmarkshistorie.

Det var vel tanker i den retning, der lå bag redaktørens ønske om i netop dette nr. af ZISE at bringe beretningen om en vandring langs Kongeågrænsen, min svoger, fhv. statskovfoged Tage Lauritsen, og jeg foretog sidste år i juni måned.

Da vi begge er sønderjyder, født tre år efter Genforeningen, og dermed fra barnsben har været velmotiverede for Sønderjyllands store mærkedage, kunne man tro, det var den forestående 75-års dag for Genforeningen, der fik os ud på den tur. I virkeligheden var det en tilfældig hændelse, der satte os i gang.

I efteråret 93 besøgte vi i Nørup (ca 15 km vest for Vejle) nogle venner, vi lærte at

kende, da Tage og jeg i 1990 vandrede ad Hærvejen fra Viborg til Padborg. Under besøget fortalte en af vore bekendte i Nørup om ture til Kongeåen, han ved flere lejligheder havde tilrettelagt for interesserede i og omkring Nørup, herunder om vanskeligheden med visse steder at fastslå grænsens forløb. Samtalen førte i korthed til, at jeg sendte ham et eksemplar af Jens Bruhns lille bog »Den gamle grænse – set på postkort« udgivet af Toldhistorisk Selskab i 1978, i øvrigt som selskabets første udgivelse overhovedet. Bogen bringer billeder af de fleste danske og tyske toldbygninger, fotograferet i årene mellem 1900 og 1920. Endvidere et bilag, hvor grænsens forløb er indtegnet på et generalstabskort fra 1910.

Genopfriskningen af Jens Bruhns bog, men også forbløffelsen over, at der et godt stykke nord for Kongeåen den dag i dag findes en interesse for grænsen, der formår folk til at begive sig ud på studieture med den som mål, førte hastigt til vor beslutning om at følge den gamle grænse til fods. Hovedærindeet skulle være at se, hvad der er tilbage af synlige minder om Kongeågrænsen og at fotografere sådanne objekter til sammenligning med postkortbillederne fra århundredets begyndelse.

Dernæst var der jo udsigten til den oplevelse, det altid er at færdes i et terræn i nær kontakt med naturen, her med det yderligere incitament, at vi for første gang kom til at vandre gennem Jylland »på tværs«.

Utallige gange har vi – oftest i bil – passeret grænsen i syd- eller nordgående retning, vel sjældent uden at registrere, at vi nu kørte ind eller ud af Sønderjylland, men aldrig fulgte vi grænsen i sit forløb mellem Lillebælt og Vesterhavet gennem den skiftende natur, der »på langs« præger Jylland fra Limfjorden til grænsen. Også her, hvor halvøen

er smallest, finder vi mod øst det kuperede landskab, skabt af istidens morænedannelser, og mod vest, syd for Ribe, bræmmen af eng- og marskstrækninger, der længere nordpå går over i de klitter og vådområder, der i Vadehavet er gemt lidt af vejen på Fanø, Mandø og Rømø. Jyllands midte er forbeholdt de vidtstrakte hedesletter, der på trods af opdyrking og tilplantning har bevaret meget af sit særpræg. Alt dette finder man omkring Kongeågrænsen, her presset sammen på en strækning på kun 60 km, målt i luftlinie.

I den forstand er turen langs Kongeågrænsen mere afvekslende end Hærvejsruten, der over sine 240 km fra Viborg til Bov/Padborg konsekvent følger vandskellet og dermed holder sig på hedesletterne. Eneste mere anselige vandløb på denne lange strækning er Kongeåen, der krydser Hærvejen bl.a. ved Skodborghus og ved Frihedsbroen. Vestkysten kommer man ikke i nærheden af, og østkystens natur strejfes kun her og der.

Kongeåturen, som vi gik den, blev på ialt 100-110 km. Ruten skulle naturligvis bringe os til de grænseovergangssteder, som Jens Bruhn i sin bog bringer billeder fra. Mellem overgangsstederne fulgte vi grænsen tættest muligt ad markveje og stier, hvor det lod sig gøre. Dog måtte vi her og der ty til de mere befærdede landeveje.

Det er med andre ord ikke muligt som på Hærvejen at færdes ad fine stier og småveje indrettet ud fra hensynet til cyklende og gående og tillige så fremragende afmærket, at man i og for sig kunne finde vej fra Viborg til Padborg uden at medbringe så meget som et tarveligt turistkort. Den går ikke langs Kongeåen, hvis man som vi søger at undgå de stærkt trafikerede landeveje.

I forberedelsen af turen og under vandringen støttede vi os på Kort- og Matrikelstyrelsens kort 1:50.000, ialt fem mapper for at

dække hele grænsen. Vi fulgte – uden at gå forkert – det meste af vejen de ydmyge trafikårer som markveje og stier. Det skal man næppe inlade sig på med et mindre detaljeret kort.

På en tur af den art er det ikke muligt at holde dagsmarcher af samme længde som på Hærvejen. Der skulle forøvrigt være tid til at indsamle oplysninger, studere bygninger mv og fotografere, og så skulle desuden tages højde for beliggenheden af passende overnattingssteder. Her er udvalget ikke så stort, hvis man da foretrækker kroer eller lignende.

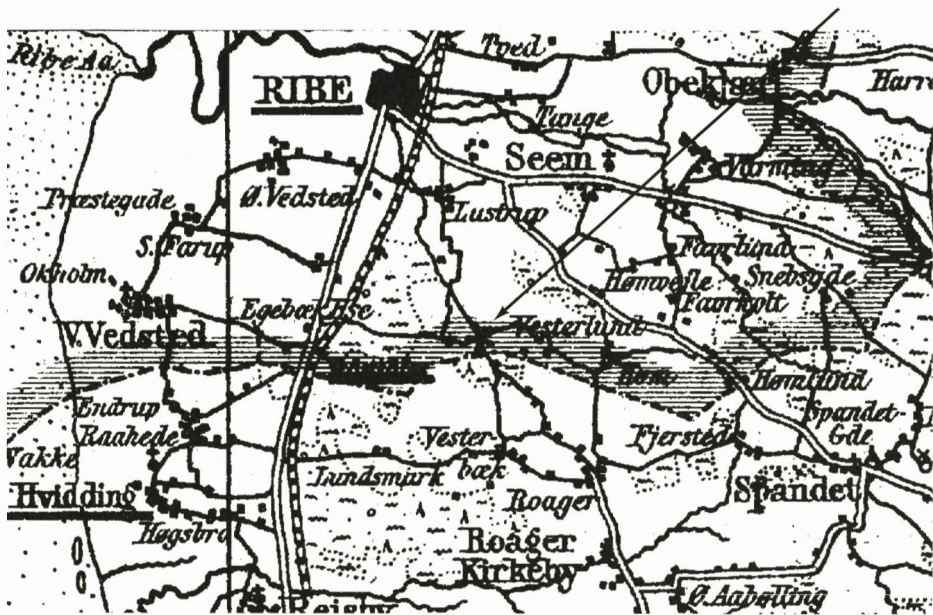
Det endte med, at vi besluttede os for at vandre ruten fra vest mod øst, begyndende ved Hviding om eftermiddagen mandag 13.6.94 med ankomst til Hejlsminde fredag den 17.6. ved middagstid og med overnatning i Ribe (Weiss' Stue), Kalvslund kro, Vejen Gæstgivergård og »Den gamle grænsekro« ved Frederikshøj.

De fem etaper fordeltes således over grænsens forløb:

1. Hviding - Hømlund
2. Hømlund - Kalvslund
3. Kalvslund - Skodborghus
4. Skodborghus - Frederikshøj og
5. Frederikshøj - Hejlsminde

Hvad der kom ud af iagttagelserne ved de enkelte grænseovergangssteder, er omtalt nedenfor med sidehenvisning til billederne i Jens Bruhns bog. Dog stammer en hel del af de gamle illustrationer fra Aage E. Hansens samling af postkort og fotografier. De billeder, vi tog på turen, viser bygningerne, som de ser ud i dag, fotograferet i samme vinkel som dengang. På grund af tilplantning eller uheldige belysningsforhold lod det sig dog ikke gøre alle steder.

Hvad naturen angår, er for hver dag fremhævet de særpræg og seværdigheder, der på dagens etape gjorde særligt indtryk.

* Klåby

Mandag 13. juni

Hviding (side 61-64). Såvel den danske som den tyske toldbygning fremtræder stort set uændrede. Også den lange stationsbygning er bevaret noget ombygget. Alle bygningerne indgår i dag i et statshospital.

Mellem de to toldbygninger står en sten med inskriptionen »Koeniglich Preussisches Nivellement 1885«, der markerer, hvor grænsen i sin tid gik. En »rigtig« grænsesten er det dog ikke, men stenen har sammen med to tilsvarende nivellementssten i Foldingbro og ved Frederikshøj været fikspunkterne langs Preussens nordgrænse og er som sådan benyttet ved geodætiske opmålinger.

Den danske toldbygning blev først taget i brug i 1887. Indtil da havde toldvæsenet lejet sig ind i lokaler i Egebæk kro, der ligger ca 1 km nærmere Ribe, også på østsiden af vejen. Kroen er forlængst nedlagt, men bygningen eksisterer og benyttes nu til boliger.

Klåby (side 60). Her fik vi problemer med at finde såvel bygninger som grænse. En rød bygning, på vores kort angivet som »Rødekro«, nu ombygget til boliger, tiltrak sig opmærksomheden. En ung pige, der bor i bygningen, udpegede grænseforløbet et halvt hundrede meter nord for. Men hun havde ingen viden om tidligere toldbygninger.

Vi blev dog klar over, at i hvert fald den danske toldbygning er forsvundet, men det lykkedes ikke at fastslå, hvor den præcist har ligget.

Hømlund (side 58-59). Den danske toldbygning blev efter 1920 ombygget til kro, men er senere brændt. På grunden ligger nu en landbrugsejendom.

Den tyske toldbygning eksisterer derimod. Den ligger ca 100 m sydligere, er ændret meget og tjener nu som indhus til en landbrugsejendom.

Øverst den danske toldbygning ved Hvidding/Vedsted omkring 1910, nederst som den ser ud i dag.

Den tyske toldbygning ved Hvidding/Vedsted før og nu.

Stationsbygningen i Hvidding.

Hviding ligger, hvor Ribe-marsken brat går over i geesten. Mod vest marsklandskabet med de enkle og strenge linier, hvor intet hindrer det frie og storslåede udsyn fra Hviding mod Vadehavet 4 km borte og Mandø i det fjerne. Så højt til himlen og langt til horisonten, som kun få steder i landet. Vender man sig om, breder sig østpå geesten, et gammelt hedeområde, nu opdyrket, med småplantager, levende hegn, de afgrøder og den vegetation, der hører det tidligere hedelandskab til. Ikke sidenhen stødte vi på så imponerende og smukke rugmarker som her. Ind imellem dog brudt af brakmarker, der mindede om, at dagens landbrug er underkastet reguleringer, der sætter sine præg, også på naturen. Mod nord havde vi for os Ribe Domkirkes karakteristiske og magtfulde tårn som påmindelse om, hvor det Ribe, der har ligget på sin plads

i mere end 1.000 år, har sit centrum. Byen, der i kirke og huse har bevaret sin fortid så fornemt, som kun få danske byer har formået det.

Begunstiget af sol fra en klar himmel, blev det en lovende optakt til den videre vandring.

Tilbage i Weiss' Stue (malerisk bindingsværk fra ca 1600 og nabo til Domkirken) kom vi i snak med et bordfuld Ripensere med en tydelig interesse for grænsens historie og den tur, vi havde begivet os ud på. Det kneb derimod lidt med den konkrete viden, dog blev en af dem udpeget som ham,, »der vidste besked«. Det lød lovende, indtil han hævdede, at den røde bygning i Klåby havde huset den danske toldstation. Foreholdt, at bygningen jo ligger syd for grænsen, blev det til, at det så måtte være der, den tyske toldstation havde været.

Det kongelige preussiske nivellementssten

Krobygningen i Egebæk

Øverst den danske toldbygning i Klåby 1909, nederst den tilsvarende i Hømlund, ingen af disse eksisterer mere.

Den tyske toldbygning ved Hømlund.

Overbevisende lød det ikke, men vi sov da på det.

Hændelsen belærte os om, at man ikke uden videre skal forlade sig på interesserede og hjælpsomme mennesker, hvis viden alene stammer fra mundtlige overleveringer.

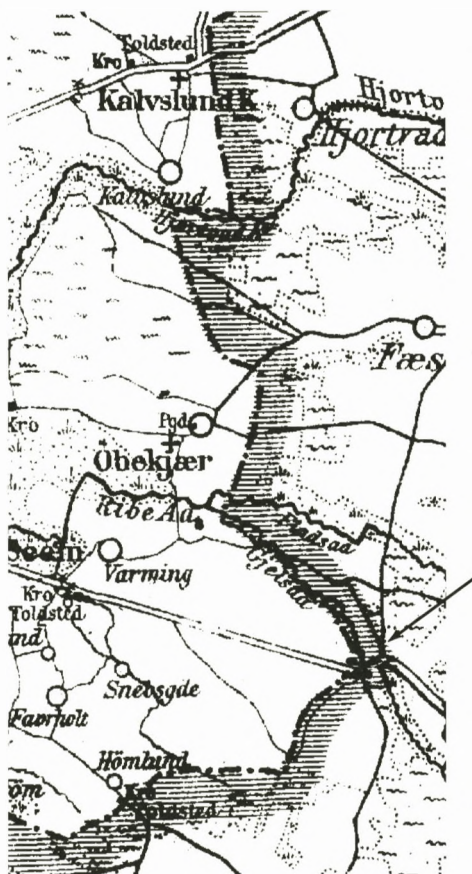
Tirsdag 14. juni

Med bus tog vi om morgenen fra Ribe for at genoptage vandringen østpå.

Ved ankomsten til grænseovergangsstedet i Hømlund var vi så heldige at få kontakt med ejeren af den fhv. tyske toldbygning. Han bekræftede, at vore informationer om den danske og den tyske toldbygning er rigtige, og fortalte i den forbindelse, at han for en del år siden havde fået besøg af en ældre tysker, der havde taget den lange tur til Hømlund på knallert for at gense det hus, hvor faderen i sin tid havde forrettet tjeneste som grænsebetjent, og han selv havde boet som barn.

Ejeren gav indtrykket af at være ganske velorienteret uden tilbøjelighed til at udtale sig om andet og mere end det, han personlig kunne stå inde for. Igen kom vi derfor frem med vore uløste problemer fra Klåby. Om dem kunne han oplyse, at der havde været kro i den røde bygning, men ikke toldstation. Den tyske toldbygning huskede han som »et stort, forfaldent skrummel«, der blev revet ned, medens han var barn. Den danske toldbygning havde han ingen erindring om, og han vidste heller ikke, hvor den har ligget.

Fra Aage E. Hansen har jeg siden modtaget et billede af en tysk toldbygning, utvivlsomt bygningen i Klåby. Det er tilsyneladende en grænsesten, der ses til højre for bygningen. Er det rigtigt, har bygningen ligget tæt på grænsen, skråt overfor den røde krobygning.

* Gelsbro

Gelsbro (side 55-57). Det var ret nemt at udpege de tidligere toldbygninger. De er begge beliggende tæt på grænselinien, der her er fastholdt som grænsen mellem Ribe og Sønderjyllands amter, markeret ved skilte i begge vejsider.

Den danske toldbygning er ændret en del, men er dog let genkendelig.

Det kan man ikke sige, den tyske toldbygning er. Af den bygning fra 1908, der er vist i Jens Bruhns bog side 55, er kun stueetagen af hovedbygningen tilbage. I den nuværende

ejendom, i bygningen nærmest vejen, genfinder man de tre vinduer adskilt ved de karakteristiske murfremspring.

Nu skal det siges, at det ved identifikationen kom os til nytte, at vi dagen i forvejen i Hviding kro var kommet i snak med et ægtepar, der fortalte, at den tyske toldbygning i Gelsbro var stærkt ombygget og i store træk beskrev hvordan. Tilmed kunne konen fortælle, at hun som barn havde boet nogle år i den tidligere danske toldbygning i Kalvslund. Så vi blev bedt om at medbringe en hilsen til den nuværende ejer, som ægteparret kendte.

Den smukke og særprægede Gelsbro er intakt og meget velholdt.

Vi ville også gerne finde ud af, om den krobygning, der på postkortet fra o. 1908 ses for enden af broen, fortsat eksisterer. Det blev nu ikke så lige en sag. Her var det for det første svært at fastslå, hvor grænselinien

havde sit forløb. Dernæst er vejen Gram-Ribe ved den modsatte ende af broen tilsyneladende omlagt, og der er lavet rasteplads. Ydermere er der kommet mere bevoksning, der hæmmer udsynet. Værst af alt var det dog, at jeg gik ud fra, at billedet fra 1908 i Jens Bruhns bog var taget sidst på formiddagen, og at krobygningen, jf skyggerne, derfor nødvendigvis måtte ligge ved den vestlige ende af broen. Først da vi, efter en timelang og hed diskussion, kom til den i og for sig nærliggende tanke, at fotografen kunne have taget sit billede sidst på dagen, blev krobygningen placeret, hvor den hører hjemme, dvs øst for broen.

Kroen er forlængst nedlagt og rejsestalden revet ned. Men selve hovedbygningen eksisterer, dog ombygget til det næsten ukendelige. At det er den tidligere krobygning, fik vi bekræftet af ejeren.

Den tyske toldbygning ved Klåby, nu nedrevet.

Den danske toldbygning ved Gelsbro, der som skiltet viser fortsat ligger ved en grænse, nu mellem to danske amter.

Den tyske toldbygning ved Gelsbro, foroven anes den danske i baggrunden til venstre.

Øverst Gelsbro, nederst hovedbygningen til den forlægst nedlagte kro ved Gelsbro.

Obbekær. På forhånd var vi tilbøjelige til at mene, at der ingen toldbygninger havde været i Obbekær. Det var jo givetvis et af de mindre betydende grænseovergangssteder, og Jens Bruhns bog bringer herfra alene et billede

med en grænsesten samt danske gendarmere og tyske soldater.

Imidlertid stødte vi i Obbekær hurtigt på et vejskilt (vel byens eneste) med navnet »Toldstedvej«, og det tydede unægtelig på, at vor antagelse var forkert. Ved et af de få huse, der ligger på Toldstedvej, fik vi kontakt med ejeren, en pensioneret landarbejder, der arbejdede i sin have. Han fortalte, at huset, som han havde købt for en del år siden, var den tidligere danske toldbygning. Den tyske toldbygning havde han ingen viden om. Heller ikke siden har det været muligt at fremskaffe oplysninger om, hvordan det tyske toldvæsen havde indrettet sig ved dette grænseovergangssted.

Først senere blev jeg opmærksom på, at Dansk Toldhistorie, bd. III, side 208, bringer et billede af den danske toldbygning i Obbekær. Desuden viste det sig, at såvel Jens Bruhn som Aage E. Hansen har et foto af bygningen, blot ikke på postkort.

Dagens vandring fra Hømlund over Varminglund, Stensbæk plantage og hede til Gelsbro og derfra videre gennem Gelsådalen til Obbekær blev en oplevelse.

I begyndelsen et landskab som det, vi dagen i forvejen havde vandret i vest for Hømlund, men snart præget af ret så anselige plantager og en rigdom af blomstrende gyvel. Hvor Stensbæk plantage går over i hede, førte en sti os øst om den smukke Sjapmose. Herfra breder sig videre østpå et ejendommeligt klitlandskab, såkaldte indsander eller sandpolde.

Et landskab, der er så vanskeligt at beskrive, at jeg overlader det til Claus Achton Friis, der besøgte stedet sidst i 20'erne og et par år senere fastholdt sine indtryk i værket »De Jyders Land«. Han omtaler her Stensbæk hede som en rest af et af de smukkeste

Det danske toldsted i Obbekær.

Skovvej med gyvel i Stensbæk plantage, til højre Stensbæk hede.

indsande, vi har haft i landet. Af beskrivelsen skal blot citeres:

»Men således som jeg første gang så denne hede en majaften for et par år siden, gjorde den et uudsletteligt indtryk på mig. Det øde og vilde landskab, furet af dybe, mørke kløfter mellem mægtige klitknolde, der som lodne trolde rygge løftede sig op over den sorte lyng, lå skarpt belyst af den brandrøde, nedgående sol under en gustengrøn himmel, der var uden en eneste sky. Det gule sand skinnede hist og her igennem klitternes sider, hvis magre bevoksning var lyng og pors, noget stridt græs, rustrøde lavarter og rensdyrmos« – og senere: »Det er et mærkeligt og overvældende syn her midt i den uhyre stilhed og ensomhed, uhyggeligt i den dybe

skumring, som langsomt breder sig over stedet. Dystert og mystisk virker disse høje, som kongegrave i en ørken.«

Beskrivelsen ledsages af en tegning, hvor Johannes Larsen viderebringer sit indtryk af landskabet.

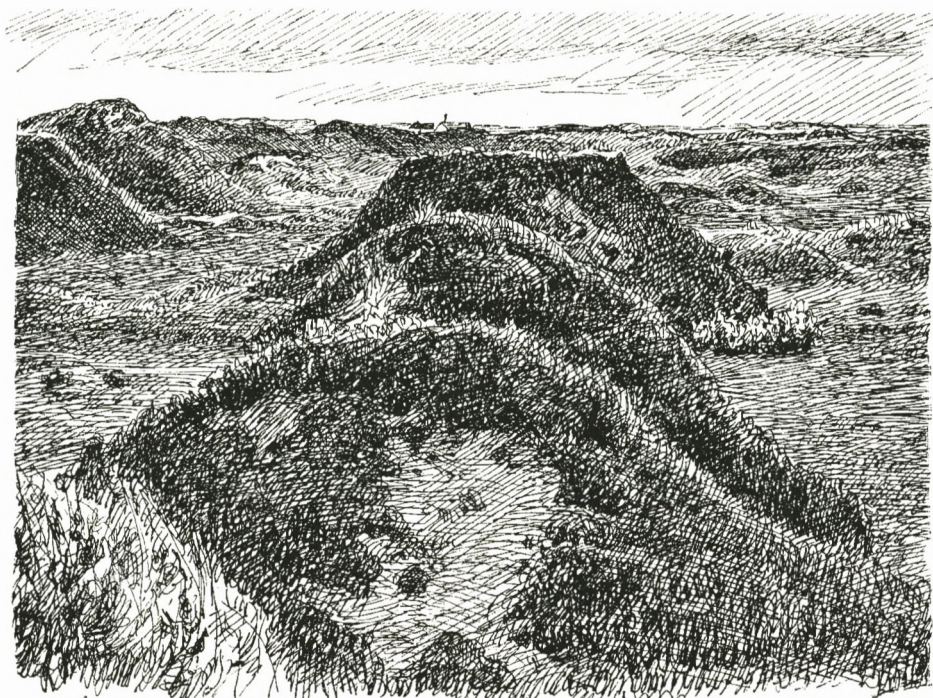
Hvorvidt disse indsander i dag har samme udstrækning og udseende som for 60-70 år siden, ved jeg ikke, men ud fra beskrivelse og tegning kan jeg udmærket genkalde mine indtryk vel vidende, at i særdeleshed i et landskab som dette vil beskuers oplevelse være stærkt afhængig af årstid, vejr og belysning.

Fra Gelsbro fulgte vi Gelsdalen forbi det punkt, hvor Fladså løber ud i Gelså. Skulle der i ådalen være en sti, fandt vi den ikke, så

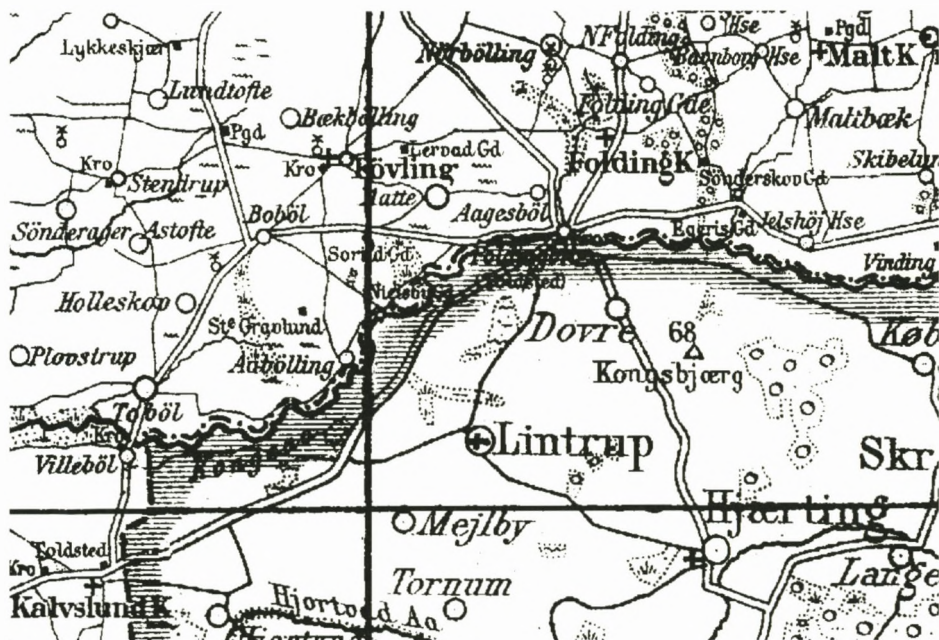
vi stred os gennem et lidt besværligt terræn.
Men turen var så smuk, at nydelsen rigeligt
opvejede anstrengelserne.

Hele dagen det bedst tænkelige vejr.

Ankom hen imod aften til Kalvslund kro.
En gammel, typisk landevejskro med rejse-
stald, som der for årtier siden var ikke så få
af. Næppe ændret meget siden opførelsen, og
så viste det sig tilmed, at krokonen havde
interesse for grænsens historie og bl.a. kunne
fortælle, at kroen lige efter 1864 havde tjent
som dansk toldstation.

Pensbeck & Ledt 9 Maj 1931 Sd

Kalvslund kro med rejsestalden i baggrunden.

* Frihedsbroen

Onsdag 15. juni

Kalvslund (side 52-53). Fra kroen er der ikke langt til den tidligere danske toldbygning, beliggende i den østlige udkant af Kalvslund.

Bygningen fremtræder meget forandret og fungerer nu som indhus til gården »Blokager«. Ejeren oplyste, at hans far købte bygningen i 1924. Siden var der lagt jorder til, udstykket fra »Kalvslundgård«, og der var opført stald- og ladebygninger. Han bekræftede, at toldkontrollen i den første tid efter fredsslutningen i december 1864 var henlagt til kroen, indtil toldbygningen stod færdig få år senere.

Foran bygningen ud mod landevejen står en hvidmalet træpæl, vel ca 175 cm høj. Ejeren forklarede, at der i sin tid foran toldstationen havde stået en lygte anbragt ovenpå en træpæl. Hvad der var blevet af selve lygten, vidste han ikke, men pælen havde fået lov at blive stående. For nogle år siden var den dog så medtaget af råd, at han gravede den op.

Imidlertid ville han nødigt miste dette sidste synlige minde om bygningens fortid og havde derfor ladet fremstille den nye pæl, som nu står der. Han trak os med over i laden og fremviste resterne af den oprindelige pæl. Han overvejede iøvrigt at lade smeden fremstille en ny lygte til anbringelse på pælen, men var i tvivl om, hvordan den havde set ud.

Postkortbilledet fra Kalvslund viser klart nok lygten, som den fremtrådte i 1910, men først nu blev vi opmærksom på, at tilsvarende lygter også optræder på postkortbilleder af andre danske grænsetoldbygninger. Lygten har tilsyneladende været standardudstyr ved de danske grænseovergangssteder, hvilket bekræftes af Henrik Fode, der i *Dansk Toldhistorie*, bd. III, side 214 skriver: »... hørte en stor vejlygte til inventaret sammen med en stor blikdunk med petroleum, alt for at kunne skaffe lys for de vejfarende og sikre den bedst mulige toldkontrol«.

Et mysterium var formålet med en jernstang – ca 50 cm lang – der foroven gik gennem pælen. Gårdejerens gæt var, at den var beregnet til at hænge lygter på, men overbevisende lød det ikke, når pælen lige ovenover bar en stor lygte. Vi lovede at underrette ham, hvis der fremkom oplysninger om, hvordan de gamle lygter så ud og var indrettet.

Den tyske toldbygning ligger nogle få hundrede meter østligere end den danske ad vejen mod Foldingbro. Huset viste sig at være særdeles velbevaret og let genkendeligt. Ifølge Jens Bruhn blev grænseovergangsstedet af tyskerne kaldt Villebøl efter den lidt nordligere beliggende landsby.

Foldingbro (side 48-50). Foldingbro var i sin tid et af de mest betydende grænseovergangssteder, også i hertugdømmernes tid.

Jens Bruhn bringer ingen oplysninger om den danske toldbygning, men i *Dansk Told-*

Den danske toldbygning i Kalvslund.

Den tyske toldbygning ved Kalvslund – Villebøl.

Øverst den gamle kro i Foldingsbro, nederst den nuværende Kongeåkroen med den bevarede rejsestald længst til venstre.

Toldbygningen i Foldingbro, som opførtes til erstatning for de nedbrændte krobygninger.

Den tyske toldbygning i Foldingsbro.

historie, bd. III, side 205, er et billede af Foldingbro kro (hedder i dag Kongeåkroen), »der blev til toldsted«, som der siges. I Valdemar Andersens bog om Foldingbro findes også et billede af kroen, som den så ud omkring århundredskiftet med rejsestalden, som ligger der endnu. Selve krobygningen brændte i 1906. Efter branden opførtes den nuværende Kongeåkrobygning samt det hus, der tjente som toldbygning indtil 1920.

Den tyske toldbygning opførtes i 1871 samtidig med den nuværende Foldingbro kro, beliggende lige overfor. Toldbygningen eksisterer og fremtræder som en smukt istandsat beboelsesejendom. Umiddelbart vest for toldbygningen står en nivellementssten svarende til den, der i Hviding markerer grænselinien.

Friheden (side 46-47). Der blev ikke opført bygninger ved de gendarmerianmeldelsesposter, der var etableret ved de mindre, lokale overgangssteder. Posterne er derfor i dag vanskeligere at lokalisere end de større overgangssteder, hvor der opførtes toldbygninger.

Det er nu nemt nok for så vidt angår den post, der var ved Frihedsbroen over Kongeåen, syd for Skibelund.

Posten er taget med her, fordi der ca 100 m nord for broen ligger et hus, »Frihed«, som H.D. Kloppenborg, Bajstrupgård i Københoved, lod opføre, så sønderjyder, der flygtede for at unddrage sig tysk militærtjeneste, og også andre flygtninge, havde et sted, hvor de kunne søge tilflugt, når de illegalt havde passeret grænsen til Danmark.

H.D. Kloppenborgs »Frihed«.

Skodborghus (side 43-45 og 66). Den danske toldbygning ved Skodborghus var de første år placeret i et stråtekt, lejet hus, idyllisk beliggende lige nord for broen med have ned til Kongeåen. I 1899 flyttede man toldstationen til et lidt nordligere beliggende hus, som blev opført til formålet, men dog lejet.

Begge husene ligger der endnu og har ikke undergået større forandringer. Set sydfra skjuler beplantningen i dag desværre det stråtekte hus, så kun tagryg og skorsten er synlig.

Den tyske toldbygning ligger der stadig ca 100 m syd for broen over Kongeåen. Bygningen ser ikke ud til at være undergået nævneværdige forandringer.

På dagens etape gik grænsen i sin tid fra Kalvslund mod nord til Kongeåen, der på dette sted har sit forløb ca 1 km syd for Tobøl. Derfra og østpå til nord for Holte gik grænsen i åløbet – midtstrøms. Hvor Kongeåen i ældre tider i hele sit forløb var skellet mellem Slesvig og Nørrejylland, var efter 1864 således kun det midterste stykke af den statsgrænse. Såvel den øvre som den nedre del af Kongeåen lå nord for grænsen.

På strækningen mellem Kalvslund og Skodborghus har Tages far i sin tid forrettet tjeneste som bereden grænsegendarm. Han var ansat i 1919 og fulgte i 1920 med korpset sydpå, hvor han blev knyttet til staben i Gråsten. Her forblev han, indtil han som

Skodborghus ved Kongeåen før og nu – det stråtekte hus, der tjente som toldbygning til 1899.

Den seneste danske toldbygning ved Skodborghus.

Den tyske toldbygning ved Skodborghus.

korpsvagtmester blev pensioneret i 1960. Hvor han for 75 år siden var på udgik efter grænseoverløbere og smuglere, skulle vi, i et mere fredeligt ærinde og til fods, afpatruljere samme strækning. Det blev en blandet fornøjelse.

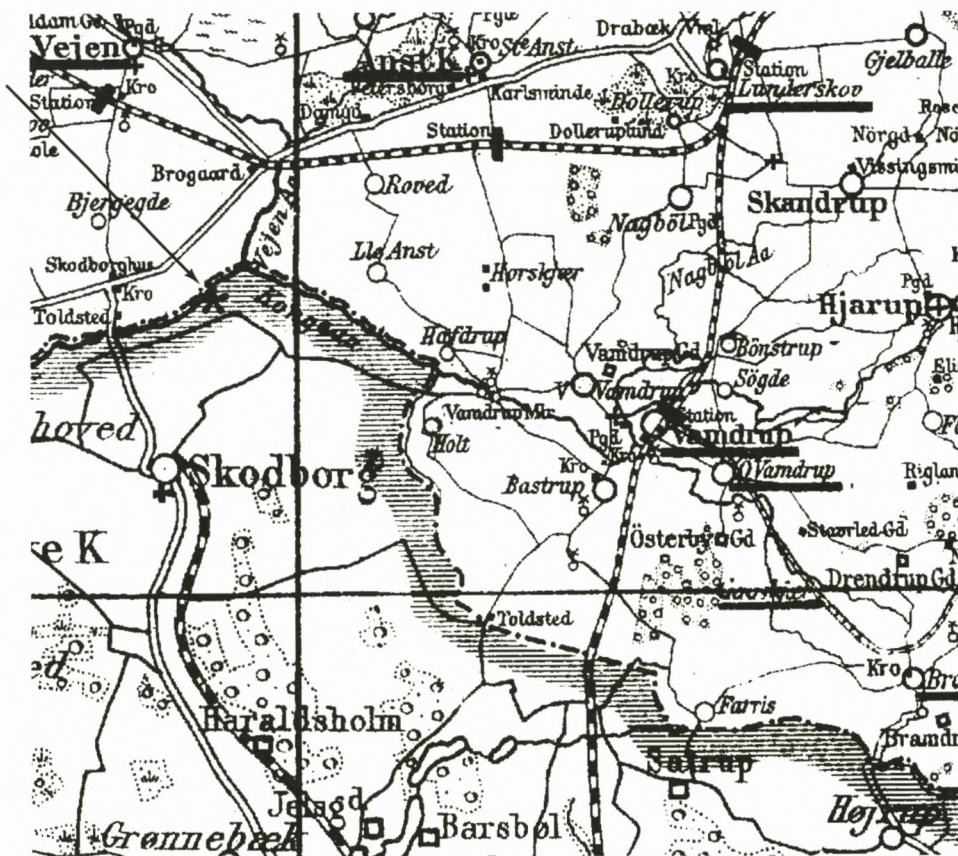
Der er på denne strækning få muligheder for at benytte markveje eller stier, det være sig nord for som syd for åen. Vi holdt os på nordsiden, men undgik ikke det meste af dagen ustandselig at skulle tage os i agt for forbikørende biler. Det er tænkeligt, at lokal-

kendte kunne anviser en bedre rute end den, vi valgte.

Bedre blev det ikke, da det ved 10-tiden begyndte at regne. Og regnen varede ved hele dagen uden ophør og tiltagende i styrke, så den de sidste 5-10 km havde karakter af skybrud.

Nu er regnvejrer en risiko, man altid må kalkulere med, og mest generende er den egentlig indtil det tidspunkt, hvor også den sidste trevl på kroppen er gennemblødt. Men nægtes kan det ikke, at regnvejret lagde en dæmper

* Knagmølle

på ikke blot mulighederne for, men også lysten til at støve rundt og indsamle oplysninger. Dernæst vinder naturen ikke ved at blive betragtet gennem våde brilleglas. Fra tidligere passager af Kongeådalen ved jeg, at den – ikke mindst ved Foldingbro – er langt smukkere, end vi den dag havde øje for.

Men frem kom vi da til gæstgivergården i Vejen. Et fortræffeligt overnatningssted, der fremfor noget vil blive mindet, fordi der var varme på værelserne, så vi næste dag kunne fortsætte i tørt tøj.

Torsdag 16. juni

Startede fra Vejen i solskin. Det smukke sommervejr varede ved hele dagen og den sidste dag med.

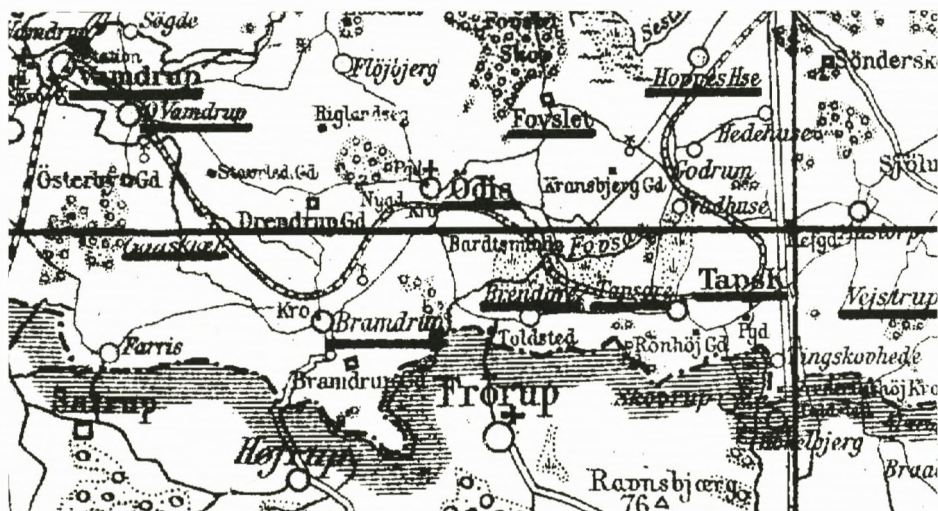
Knagmølle (side 42). Her var i sin tid en gendarmerianmeldelsespost. Som ventet var der ingen spor af den, men turen over Knagmølle

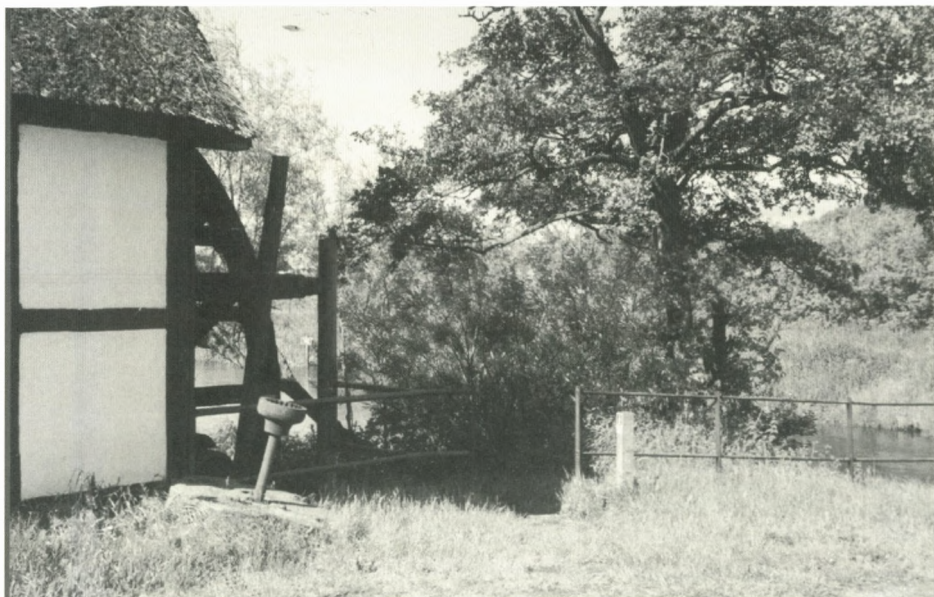
er smuk, og partiet omkring møllen en idyl, der er et besøg værd.

Bastrup/Troldkær (side 35-39). Jens Bruhn oplyser i sin bog, at den danske toldbygning er nedrevet, så vi koncentrerede os om at finde ud af, hvor den havde ligget. Imidlertid blev opmærksomheden hurtigt rettet mod en ladebygning påmalet navnet »Toldstedgården«.

Det lykkedes at få kontakt med gårdejereren, der kunne fortælle, at den danske toldbygning havde ligget skråt overfor gården på en grund, hvor et andet hus siden er opført. Gårdens navn var – erkendte han – lidt af en tilsnigelse, idet han dog samtidig henviste til, at hans kone af ældre familiemedlemmer var blevet fortalt, at der i gårdens indhus i en periode var foretaget toldkontrol af forbipasserende.

Han lagde i det hele taget ikke skjul på, at på det historiske gebet var konen den mest kyndige på gården, og han inviterede os indenfor. Det kom der en del ud af.

Øverst Knagmølle, nederst den danske toldbygning ved Bastrup, nedrevet.

»Toldstedgården« ved Bastrup.

Vi havde nemlig besluttet os for at gøre en afstikker til Vamdrup for at se Kongeåmuseet, men ingen steder havde vi kunnet få oplyst, hvor museet ligger, eller hvornår det er åbent. Konen på »Toldstedgården«, hvis historiske engagement var iøjnefaldende, demonstrerede også stor handlekraft. I løbet af kort tid havde hun telefonisk kontakt med museets formand, Poul Berrig, der meddelte, at vi blot kunne opsøge ham på privatadressen i Vamdrup. Vi skulle være meget velkomne.

Under telefonsamtalen bad Berrig mig om hos gårdejereren at få oplyst, hvad der var blevet af den vejrfloj, der indtil for nylig havde siddet på gården, men nu var taget ned. Vejrflojen ville han gerne sikre for Kongeåmuseet. Det viste sig imidlertid, at Berrig tog fejl af gårdene. Vejrflojen havde ikke siddet

på »Toldstedgården«, men på en syd for den gamle grænse beliggende gård. Denne gård var under bobehandling, men konen skaffede os navnet på den advokat, Berrig skulle henvende sig til for at følge vejrflojens videre skæbne.

Bag den omtalte vejrfloj gemmer sig en historie, vi intet kendte til, men nu fik fortalt. Historikeren P. Eliassen bringer den i sin bog »Kongeåen eller Den gamle Grænse« fra 1925 og genoptrykt i 1980 af Toldhistorisk Selskab og Historisk Samfund for Ribe Amt i fællesskab. Side 348 kan man læse:

»Til slut skal her omtales Jagten paa en Smugler 2. Paaskedags Aften 1919 ved Bastrup. Smugleren, der havde en Melsæk på 200 Pund paa Nakken, forfulgtes af en beredne Sergent. Der blev affyret 18-19 Skud

Vejrfløjen fra Troldkær.

efter ham, men han manøvrerede saa behændigt rundt om nogle Vandhuller, at Forfølgerne ikke havde Held med sig hverken til at ramme ham eller fange ham. Melsækken fik han kastet ind i et Sovekammer, og lettet for sin Byrde, men udmattet til det yderste slap han endelig over Grænsen, hvor hans Moder havde hørt Skuddene og bekymret ventede paa ham. Hun tillod ham aldrig mere at smugle. Senere har Smugleren til Minde om Dagen og vel ogsaa om den beredne Mand anbragt en morsom Vejrfløj paa sin samme Aar opførte Lade. Læserne vil kunne se og bedømme Vejrfløjen her.«

Besøget hos det gæstfri gårdejerpar sluttede med, at vi blev inviteret på frokost, og konen tilbød ovenikøbet at køre os til Vamdrup. Desværre måtte vi sige nej tak til de venlige tilbud. Siden vi i 1958 i Småland i Sverige tog imod et lift med et ældre ægtepar, vi ikke nænnede at sige nej til, har vi været enige om, at vore vandringer skal foregå til fods og har siden efterlevet den aftale. Fro-

kosttilbudet var fristende, men endemålet for den dag var Frederikshøj, så vi var ved at komme i tidnød.

Inden vi skiltes, fik vi udpeget den tidlige-tyske toldbygning i Troldkær, som overgangsstedet hed på den tyske side af grænsen. Bygningen fremtræder i dag som et velholdt beboelseshus.

Konen på »Toldstedgården« har senere fortalt mig, at det er en søn af den gårdejer, der i 1919 forsøgte sig i smuglerfaget, der har taget vejrfløjen i forvaring.

Vamdrup. Vamdrup var indtil 1920 på grund af jernbanetrafikken mere præget af grænsen end nogen af de andre grænsebyer. Byen ligger dog 5-6 km nord for grænselinien, og Kongeåmuseet var derfor vort eneste mål.

Besøget hos Berrig fik vi en hel del ud af. Han viste sig at have en omfattende samling af billeder fra det gamle grænseområde, han var en engageret fortæller, vi fik afklaret flere åbentstående spørgsmål og også ny viden.

Museet rummer frem for noget en stor og fin model af området omkring Vamdrup Jernbanestation med bygninger, sporanlæg mv, som det fremtrådte før 1920. Der var også interessante dokumenter, men Berrig havde et uopfyldt ønske om flere fysiske objekter i samlingen. Vi forstod hans interesse for vejrfløjen fra gården i Troldkær.

Turen fortsatte ad landevejen fra Vamdrup til Ødis og herfra tilbage til grænselinien øst for Ødis-Bramdrup.

Brenore (side 25). Såvel den danske som den tyske toldbygning ved Brenore er bevaret, men begge er de forandret meget i det ydre.

Frederikshøj/Høkkelbjerg (side 20-24). Den danske toldstation ved Frederikshøj var placeret i lejede lokaler i den sydlige ende af

Det tyske toldsted ved Troldkær; postkortet blev afsendt i 1916.

Den danske toldbygning i Brenore.

Den tyske toldbygning i Brenore, nu.

»Den gamle grænsekro«. Lokalerne er i dag en del af restauranten.

Den gamle krobygning er velbevaret, men rejsestalden er revet ned. I tidens løb er der bygget til, så kroen i dag har en betydelig kapacitet. Et godt overnatningssted i omgivelser, der emmer af minder om den tid, da dette var grænsekroen fremfor nogen.

En stor fotostat, ophængt lige indenfor hovedindgangen, der viser krobygningen, som den tog sig ud før 1920, løste det under Kalvslund omtalte mysterium med den tværgående jernstang i lygtepælen. På fotostaten står op ad vejlygten en stige med to bøjler foroven, der hviler på stangen, så stigen ikke skrider ud, når lygten skulle tændes, slukkes eller pudses. På postkortbillederne i Jens Bruhns bog, side 21 og 22, ses øverste del af stigen.

Den tyske toldstation ved Høkkelbjerg, beliggende ved vestsiden af hovedvej 10, eksisterer. Overfor ses en smuk og meget velholdt bygning, der tilsyneladende ikke er ændret ret meget på. Sidstnævnte har været benyttet som bolig for det tyske grænsepersonale.

På grænselinien mellem Frederikshøj og Høkkelbjerg står et antal af de grænsesten, der markerede statsgrænsens forløb fra Vadehavet til Hejlsminde. Grænsesten nr. 1 stod ved Vadehavet og den sidste, nr 128, på sydsiden af »Slusen« ved Hejlsminde.

P. Eliassen fortæller i sin bog, side 355 om problemerne med at afvikle Kongeågrænsen og slutter således:

»Endelig, fra og med den 9 November, forsvandt de sidste Virkninger af den ulykkelige Grænse ved Kongeå.

»Den gamle grænsekro« ved Frederikshøj.

Øverst den tyske toldbygning ved Høkkelbjerg før, nederst tyske tjenesteboliger sammesteds nu.

Grænsestenene fjernedes efterhaanden og blev fordelt paa passende Steder som Minde om en svunden Tid. De henstilledes paa Steder, hvor Befolkningen samledes ved Fester og Møder, for her at mane Folk til Eftertanke. Enkelte Grænsepæle kom efter Ansøgning i Privateje og staar nu hist og her i Haver, der ligger tæt op ad Grænsen. Paa Stavnsbjerg i Hejls Sogn staar saaledes en Grænsepæl, der paa en Messingplade bærer følgende Indskrift:

Her stod jeg over halvhundrede Aar
som skel mellem Danske i Syd og Nord,
nu trygt i Danmarks Jord jeg staar
mellem Skamlingsbanken og Flensborg
Fjord.«

Det var ved Frederikshøj, Christian X den 10. juli 1920 red over grænsen og blev modtaget

af sønderjyderne. En mindesten og de gamle grænsesten markerer stedet for denne begivenhed.

I den modsatte vejside, skråt overfor mindestenen, står den tredje af de omtalte nivellementssten. Sammenlignet med de to andre noget stedmoderligt behandlet.

Dagens vandretur fra Vejen til Frederikshøj gik gennem smuk natur og velholdte landsbyer. Omvejen over Vamdrup betød dog, at vi fra Bastrup til Vamdrup og videre til Ødis Bramdrup igen »måtte ud på landevejen«.

Frederikshøj nåede vi først frem til mellem kl 20 og 21. Den sene ankomst betød imidlertid, at vi kom til at opleve den sidste del af den dags vandring i en aftenstemning, som juni kan byde på, når den opfører sig bedst. Fremhæves skal den smukke slette med frodige marker, landsbyer og den hvide Frørup kir-

ke midt i herligheden, der folder sig ud for den, der står på det højere beliggende terræn øst for Ødis Bramdrup.

Efter indkvartering på grænsekroen skulle det hurtigt vise sig, at også kroværten går meget op i grænsens historie. Det kom frem på den måde, at vi afgav bestilling på sildeanretning og flæskeæggekage. Æggekagen var der ingen problemer med, hvorimod vi var for sent på den med silden. Da vi i overensstemmelse med sandheden beklagede os over, at vi havde vandret fra Vesterhavet til Frederikshøj, uden at det endnu var lykkedes at formå noget overnatningssted til at servere den så eftertragtede forret, forbarmede værten sig over os. Vi fik både sild og æggekage. Begge retter kan varmt anbefales.

Naturligt nok fik det værten til at forhøre sig om, hvad det var for et ærinde, vi var ude i, og inden længe havde han hentet et omfattende billedmateriale frem. Det viste sig i øvrigt, at han var aktivt med i et arbejde, der tog sigte på at få etableret et grænsemuseum ved Frederikshøj.

I Grænseforeningens medlemsblad for februar 95 kunne man læse, at bestræbelserne er lykkedes. Der bliver nu oprettet et »Genforenings- og Grænsemuseum« i et hus fra 1877, beliggende overfor grænsekroen. Etablering og ledelse varetages af en fondsbestyrelse, og museet åbner 10. juli 95 og får i den anledning kongeligt besøg.

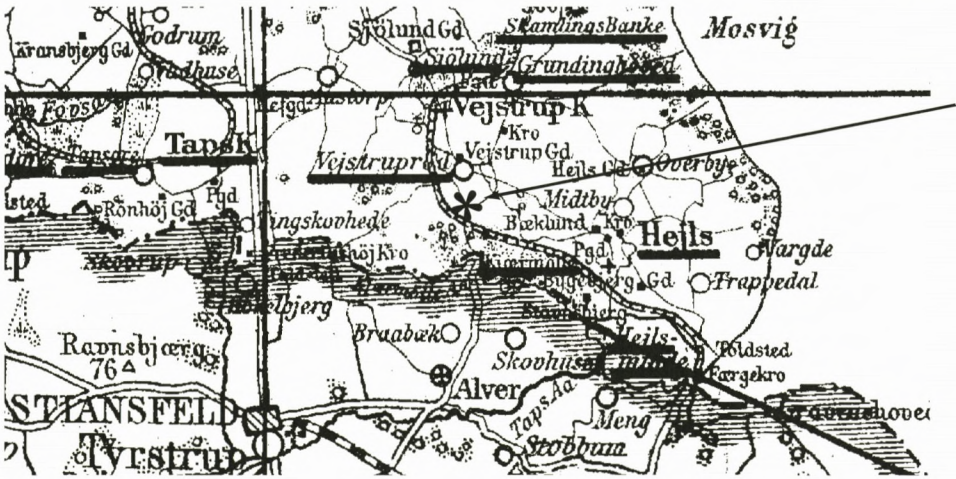
Fredag 17. juni

Turen mellem Frederikshøj og Hejlsminde var sidste etape.

Vejstrup (side 17). Den danske toldbygning ligger der endnu, men er ret så forandret. Det ser ud, som om huset i dag benyttes til beboelse. Kontrolposten blev nedlagt i 1913 og flyttet til Kjærmølle. Om der har været en tysk toldbygning, fandt vi ikke ud af.

Kjærmølle (side 18-19). Her var indtil 1913 en gendarmerianmeldelsespost. På det tids-

* *Vejstrup*

Grænsen
ved Veistrup.

Den danske toldbygning ved Vejstrup, brevkortet afsendt 1912.

Den danske toldbygning ved Kjærmølle.

Grænsen mellem Tyskland og Danmark. Kjær-Molle.

Bygningerne ved møllestedet, Kjærmølle.

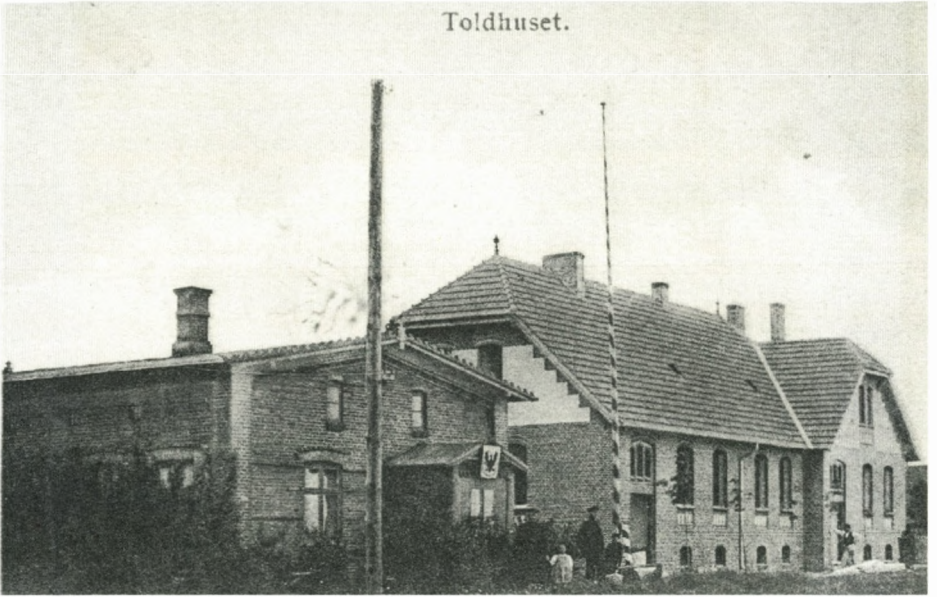

Den danske toldbygning i Hejlsminde.

Toldhuset.

Den tyske toldbygning i Hejlsminde.

punkt blev overgangsstedet som nævnt ændret til en toldkontrolpost.

Den bygning, der husede den danske toldkontrol, ligger omkring 100 meter nord for møllen. Bygningen beboes af et ægtepar, der kunne udpege det lokale, der i sin tid tjente som toldkontor.

Et par af de bygninger, der udgjorde den oprindelige vandmølle, ligger der endnu, velbevarede og smukt vedligeholdt. Møllerivirk-somheden er for længst ophørt og mølledammen tørlagt. Men endnu ligger disse minder om den gamle vandmølle der som en idyllisk plet.

Hejlsminde (side 16). Grænselinien ned mod Hejlsminde havde sit forløb midt i Hejlsminde Nor og videre gennem åbningen mellem noret og Hejlsminde Bugt.

Den danske toldbygning er beliggende godt 1 km nord for grænselinien ved den vej gennem Hejlsminde, der før 1920 har været eneste nordgående trafikåre. En køn bygning og særdeles velholdt. Den bærer over hoveddøren en træplade med navnet »Det gamle toldsted«.

Den tyske toldbygning ligger tæt på åbningen mellem nor og bugt. En præsentabel og velholdt bygning opført i 1906. Lige syd for denne bygning ligger det hus, der tjente som toldbygning indtil 1906.

Det blev en fin afslutning på vandreturen at færdes gennem det typiske østjyske landskab mellem Frederikshøj og Hejlsminde. Her skal blot fremhæves turen op mod Hejls, forbi kirken og videre mod Hejlsminde med et imponerende udsyn over noret og bugten, videre mod Fyn og med Brandsø beliggende midt i Lillebælt.

En skæbnsvanger placering af Brandsø, kan man vel sige, ved tanken om, at det var

fra Hejls, svenskekongen Karl X Gustav med sin hær den 29. januar 1658 vovede sig ud på isen, fortsatte til Brandsø og derfra videre til Fyn med København som det fjernere mål.

De dystre minder om disse hændelser mildnedes dog af det panorama, der her fol-dede sig ud.

Vi forlod Hejlsminde kl 13 med bus til Kolding og videre med tog til København.

Efterskrift

Var så dette udsyn over Hejlsminde og Lillebælt højdepunktet af alt, hvad vi havde set, siden vi om mandagen stod ved Hviding og skuede vestpå ud over Vadehavet mod Mandø?

Vel vidende, at det egentlig er meningsløst at lade så helt forskellige naturoplevelser indgå i en indbyrdes konkurrence, er vi alligevel ofte tilbøjelige til at forsøge.

Det skal jeg nu ikke indlade mig på her, men viderebringer i stedet de refleksioner, Claus Achton Friis har gjort om den sag og sat på tryk i »De Jydere Land«:

»Hvorledes skal man kunne være retfærdig, når man bedømmer et landskabs æstetiske værdi? Da jeg sidst var på Haderslev-egnen, kom jeg sydfra, allerede halvtræt af de bestandige idyller langs Sønderjyllands østside. Disse egne skønhedsværdier udøvede ikke længere den store virkning på mig, fordi jeg allerede var overmæt af dette ensartede foder. Men nu kommer jeg hertil efter alle mine sammenhængende færder gennem Midtjyllands hedeegne, hvor sindet gang på gang, trods mange skuffelser, har været grebet af de øde og golde vidders mærkelige skønhed. Og på baggrund selv af dette, som står mit hjerte nærmest: Himmerlands vældige, åbne og barske landskaber, Alhedens

alvorlige, strenge ansigt, de vemodige steder omkring Stubberkloster og Flyndersø eller Stensbæk Hede – efter alt dette møder østkystens romantiske og frodige landskaber mig næsten som en befrielse, en overraskelse og en ny glæde, skønt jeg mente at kende dette til overmål. Det er det modsatte af dengang, da jeg herfra måtte søge vestpå til Sønderjyllands småheder eller de barske strøg omkring Hærvejen for at få frisk luft oven på alt dette, som blev mig for trangt og indestængt.

Det er *forskelligartetheden* i et lands natur, som betinger, at man skal kunne få øje på og nyde dets skønhedsværdier. Østjyden vil betages af Midtjyllands og vestkystens strenge modsætninger til det miljø, hvor han har hjemme og til daglig færdes; og omvendt vil manden fra de barske egne kvæges ved frodigheden, de rige marker og løvskove, som østlandet og øerne byder ham. Ingen behøver at stå frem på torvet og vidne med oprakte fingre, at den bølgende rugmark er et herligt syn. Men Gud bevare os for, at den erobrer hele landet! I et land, hvor hver kvadratmeter frembringer noget spiseligt, ville det snart vise sig på folkets psyke, at der er andre værdier mellem himmel og jord end dem, der giver noget i pungen.«

Jo, de 4-5 dages vandring fra vest mod øst bragte os gennem en natur, hvor de forskelligartede landskaber i deres indbyrdes modsætning kom til at fremhæve, hvad det enkelte havde at byde på af særpræg og skønhed. En tur, rig på sanseindtryk, der endnu står klart i erindringen, blev det.

Men hvordan gik det med at få registreret de synlige minder om den grænse mellem Danmark og Tyskland, der forsvandt i 1920?

Jens Bruhns postkortbilleder viste sig at være en god støtte, der fik os til at lægge hovedvægten på grænseovergangsstederne. Det var nok heller ikke så galt. Ser jeg bort

fra Vamdrup, fik vi da identificeret og fotograferet alle endnu eksisterende bygninger, Jens Bruhn omtaler, og derudover de danske toldbygninger i Obbekær, Foldingbro og Kjærmølle, samt den tyske ved Skodborghus, som han ikke har med.

Dette være sagt uden dermed at ville hævde, at vi har gjort rede for alle de bygninger, der har været knyttet til grænsen. Der ligger jo ikke så få huse, der blev opført, købt eller lejet til brug som tjenestebolig for personale, tjenestegørende ved grænsen på dansk eller tysk side. Huse af den art søgte vi ikke efter, men ofte blev de udpeget, når vi spurgte efter en tidligere toldstation. Dette viser, at også sådanne gendarmboliger, eller hvad de nu kaldes, den dag i dag i folks bevidsthed forbindes med den gamle grænse.

Men der er også flere bygninger, end de her omtalte, hvor der har været toldkontrol, i hvert fald på dansk side, måske også på tysk. Der blev jo gennem årene gennemført flere omlægninger af den danske grænsebevogtning, vel især for at tilpasse sig forandringer i person- og varetrafikken over grænsen. Ved etableringen af grænsen oprettedes i begyndelsen af januar 1865 såkaldte oppebørselssteder ved Egebæk (Hviding), Gelsbro, Kalvslund, Foldingbro, Frederikshøj og Hejls og kontrolsteder ved Klåby, Hømlund, Obbekær, Plougstrup, Tobøl, Skodborghus, Holte, Brænøre og Vejstrup. Kontrolstedet ved Holte blev inddraget i 1880 og i stedet oprettedes et ved Bastrup. Inden udgangen af 1865 nedlagde man kontrolstederne i Tobøl og Plougstrup, medens der samtidig oprettedes et nyt i Villebøl. Dette blev dog nedlagt i 1875. Om de bygninger, der husede disse og andre nedlagte kontrolsteder, endnu findes, ved jeg ikke.

Foruden oppebørsels- og kontrolstederne oprettedes gendarmianmeldelsesposter ved

Vester Vedsted, Høm, Fæsted Hede, Nielsbygård, Knagmølle, Holte, Farris, Bramdrup og Kærmølle.

I Dansk Toldhistorie, bd. III, side 208-209 kommer Henrik Fode ind på de særlige forhold, der gjorde sig gældende ved etableringen af grænsebevogtningen. Han skriver:

»Der var noget tilfældigt over hele etableringen fra dansk side. Da grænsen på nærmere og fjernere hold passerede syv à otte kroer, og da der dér fandtes lokaler, blev de lejet og taget i brug af toldvæsenet, på det nærmeste uanset udstyr, indretning og placering i forhold til grænsen. Det er forklaringen på, at toldopsynet ikke altid foregik umiddelbart ved landegrænsen, men lejlighedsvis endog i større afstand fra denne som følge af de lejede lokalers beliggenhed. Bekvemmt var det naturligvis heller ikke for de rejsende, at der på den danske side hverken blev opstillet bomme, vejvisere, opslag eller andet, der gav de vejfarende oplysninger om toldvæsenets tilstedeværelse. Det hele havde med andre ord i adskillige år et besynderligt præg af midlertidighed. Sådan var situationen til langt op i 1890'erne.«

Henrik Fode nævner i denne sammenhæng, at det faldt helstatspolitikeren C.A. Bluhme (konseilspræsident indtil slutningen af 1865) uhyre vanskeligt administrativt at sætte kraft ind på at etablere en grænselinie helt oppe ved Kongeåen, og at han derfor ikke foretog sig alverden. Den nye grænselinie skulle ikke fremtræde for permanent, fx ved opførelse af nye toldbygninger. Vel sagtes fordi politikerne – som Fode antyder – håbede, at den nye grænsedragning ikke var varig. Hvad de så end byggede sådanne forhåbninger på.

Anderledes var der grund til optimisme, efter at Preussen i 1866 havde besejret Østrig, og den franske kejser Napoleon III foranledi-

gede, at der i Pragtraktaten blev indføjet den berømte §5, der sagde, »at befolkningen i de nordlige distrikter i Slesvig skulle afstås til Danmark, hvis den ved en fri afstemning udtalte ønske derom.«

Pragfreden havde for hertugdømmerne den konsekvens, at det kortvarige preussisk-østrigske fællesherredømme blev til et rent preussisk anliggende. Men samtidig gav §5 næring til de danske forhåbninger om en snarlig grænserrevision, i hvert fald nogle år. Efter at Preussen i 1871 havde besejret også Frankrig, og Bismarck i 1878 fik §5 ophævet, måtte man vel fra dansk side til lidt efter lidt at indstille sig på, at Kongeågrænsen var kommet for at blive og at indrette grænsebevogtningen herefter.

Syd for landegrænsen var situationen helt modsat. Hastigt blev de preussiske grænse-skilte sat op syd for Kongeåen, og de nødvendige toldlokaler og beboelsesfaciliteter til personalet blev skaffet til veje. Med fuldt overlæg blev grænsen fra tysk side gjort synlig og fik karakter af noget politisk permanent. Det var det tyske riges nordgrænse, det handlede om, som Fode udtrykker det.

Der er hermed peget på de vigtigste årsager til, at det i dag ikke er så lige en sag at skaffe sig det fulde overblik over grænsebevogtningens lokaliteter mv i de første 15-20 år efter 1864. Ifølge Henrik Fode er der ikke gennemført undersøgelser, man kan støtte sig på, men der ligger i Landsarkivet i Viborg et omfattende materiale fra Overtoldinspektora-tet for Nørrejylland, der vel for den danske grænsebevogtning indeholder svarene på de åbenstående spørgsmål.

Nu kan det jo være, at svarene også er at finde i den del af lokalhistorien, vi ikke kender. Foran er citeret fra nogle få lokalhistoriske skrifter, men tilsyneladende foreligger der en mere righoldig lokalhistorie, end den vi

kender til. En historie, der også rækker tilbage til hertugdømmernes århundreder, og som ved sin tilblivelse vidner om den levende interesse for grænsens historie, vi forøvrigt kom til at nyde godt af. Overalt blev vi venligt modtaget, og folk søgte at hjælpe os på alle leder og kanter.

Denne imødekommethed var i sig selv en af de glædelige oplevelser. Så meget mere påskønnet, som der jo ikke foreligger turistbrochurer, turbeskrivelser eller lignende, der kan hjælpe den udefra kommende, der som vi har et ønske om at udbygge kendskabet til et naturskønt område, hvor Kongeågrænsen er kernen. Intet steds stødte vi på afmærkning af stier eller veje til hjælp for cyklende eller gående, og kun få steder er der skilte, der viser vej til de seværdigheder, som turen er så rig på, hvad enten det er historiske minder eller naturoplevelser, man søger. De i indledningen omtalte problemer, som Nørup-folkene havde med at finde ud af den gamle grænses forløb, er de næppe ene om at have, og det bekræfter, at der er et udækket behov for en bedre vejledning og hjælp til interesserede.

Vel kan det virke ansprende selv at skulle finde vej, men er der i lokalområderne et ønske om at stimulere interessen for Kongeågrænsen, kunne man nu godt skele til, hvordan det er lykkedes at skabe så stor opmærksomhed om Hærvejen. Mindre kan vel gøre det, men dog så megen opmærksomhed, at det kan formå flere til at lære Kongeågrænsen nærmere at kende. Dog er der lys forude. I det omtalte februarnr. af »Grænsen« kan man læse, at fondsbestyrelsen for »Genforenings- og Grænsemuseet« har planer om ad åre at indrette stier langs den gamle grænse fra Frederikshøj til Hejlsminde. Lad det ske, og lad et sådant initiativ inspirere til, at også den del af grænsen, der ligger vest for Frederikshøj, bliver tilgodeset.

Kongeågrænsen har jo sin egen natur og sin egen historie, der – omend meget anderledes – ingenlunde står tilbage for det, Hærvejen kan byde på.

Hvad det historiske angår, var vores formål med vandringen at grave lidt i Kongeågrænsens fortid som statsgrænse og i de dystre hændelser, den som sådan beretter om. Men Kongeågrænsen er andet og mere end et minde om fortiden. Også i dag kan den pege fremad. »mane til eftertanke«, som de gamle grænsesten ifølge P. Eliassen kunne det i 1925. Til eftertanker så nyttige som nogen-sinde.

Just har vi markeret 50 året for befrielsen fra den krig og undertrykkelse, vi lidt ældre har personlige erindringer om. Men før os oplevede vore forældre, bedsteforældre og oldeforældre de to slesvigske krige, tabet af Slesvig, og en undertrykkelse og tvang, der var stærkt medvirkende til, at 60.000 sønderjyder udvandrede fra grænseområdet. Og de tilbageblevne måtte igennem 1. Verdenskrig, hvor 6.000 unge sønderjyder satte livet til som soldater i den tyske hær. Ud af en befolkningsgruppe på omkring 150.000.

Begivenheder, vi bør have i tankerne i en tid, hvor vi dagligt er vidner til, at nye statsdannelse mangfoldige steder presser på, i som udenfor Europa. Vi kan følge, hvordan nationalisme og magtpolitik bruges til at oppiske stemninger, der fra den ene dag til den næste forgifter forholdet mellem befolkningsgrupper, der på trods af forskelle i nationalitet, etnisk oprindelse eller religion i lange tider har levet sammen i fred og fordragelighed.

Historikeren, professor Lorenz Rerup – nu dansk generalkonsul i Flensborg – omtaler i sit værk »Slesvig og Holsten efter 1830« flere gange den danske helstatsmand, kniplingskræmmer Jens Wulff fra Brede, og giver et

indtryk af, hvordan denne stovte vestslesviger oplevede nationalismens gennembrud i 1840'erne. Blandt andet ved at citere, hvad den 76-årige Jens Wulff udtalte efter Istedslaget i 1850: »Forbandelse over dem, der har bragt denne ulykke over vores før så lykkelige, fredelige land, sået tvedragtens sæd, opvakt had og fjendskab mellem de forskellige nationaliteter af landets beboere, der så fredeligt vandrede med hinanden hånd i hånd, gensidigt fremmede hinandens vel, og himlen må vide, når denne disharmoni vil tabe sig, der alt meer og meer med forbitrelse fæster rod, og hvor den uskyldige må lide for den skyldige.«

Vel kan erfaringerne fra vort eget grænseområde ikke uden videre overføres til andre grænsekonflikter. I en vis forstand er hver konflikt af den art unik. Alligevel kan vor egen historie give en dybere forståelse af, hvad det er for kræfter, der sættes i bevægelse, og hvad de kan føre med sig.

Det er som udenforstående svært at fatte, hvordan sådanne stemningsskift kan opstå, men lettere at indse, at det er stærke kræfter, der kommer til udfoldelse, og at konflikterne gennem vort medlemskab af EU, NATO og FN kan inddrage os selv. Vi kan med andre ord ikke blot skubbe problemerne fra os med tanke på, at stridighederne udspilles langt fra vor egen verden, eller at noget sådant aldrig kunne finde sted her. Kongeågrænsen minder os om, at noget tilsvarende skete i vort eget grænseland, befolket af mennesker som vi selv.

Men historien fortæller os også, at de dystre begivenheder blev selve anledningen til grænsen af 1920 og til den grænsepolitik, hvis resultater vi i dag kan glæde os over. Dog var det ikke nogen nem vej, der først skulle tilbagelægges.

Den grænse, der blev resultatet af folkeafstemningerne i 1920, efterlod, hvor retfærdig den end var, et mindretal på begge sider. Mindretal, som med deres blotte eksistens og viljen til at holde fast i egen kultur og egen nationalfølelse, vedligeholdt spændingerne i grænseområdet. Spændinger, der forstærkedes i 30'erne og 40'erne under påvirkningen af nationalsocialismen og tysk ekspansionspolitik.

I de seneste årtier er der imidlertid sket en lykkelig vending i nationalitetskampen. Vendepunktet var Bonn-København erklæringerne i 1955, hvor såvel den danske som den tyske regering lagde op til fredelig sameksistens mellem de forskellige befolkningsgrupper i grænseområdet. De gensidige forpligtelser i de to erklæringer er siden blevet efterlevet, og det har ført til en mærkbar afspænding, vel endda til en forståelse af, at et nationalt mindretal ikke nødvendigvis alene er et politisk problem, men meget vel kan være et kulturelt incitament i grænselandet som i de to moderlande.

Dernæst har tysk og dansk medlemskab af EU givetvis fremmet udviklingen mod afspænding og sameksistens og har øget tilliden til, at de nuværende ordninger, der bygger på gensidig forståelse og respekt, sikrer mindretallenes frihed og rettigheder.

Når vi den 15. juni markerer 75 årsdagen for oprettelsen af den statsgrænse, befolkningen selv ønskede, er der således god grund til samtidig at glæde sig over de landvindinger, der er gjort i løsningen af mindretallenes problemer. Så vidt er man nået, at det nu er muligt at tro på, at befolkningen i Slesvig, nord og syd for grænsen, er godt på vej til at få genskabt den fredelige sameksistens, der blev brudt for ca 150 år siden.

Indhold:

C. A. Nielsen:

Kongeågrænsen i dag 43

De ældre fotografier fra før 1920 – de fleste postkort – er velvilligst stillet til rådighed af Aage E. Hansen, billedet side 89 øverst af Jens Bruhn, mens de nye fotografier er taget af forfatteren. Kortudsnit er hentet fra et kort udgivet i 1912, her reproduceret i målestok 1: 130.000. For- og bagsideillustrationer genfindes på side 71. Sidehenvisningerne i teksten gælder illustrationerne i Jens Bruhn: Den gamle grænse – set på Postkort, udgivet af Toldhistorisk Selskab 1978 og forlængst udsolgt.

